

DOSYA

EŞİTSİZLİĞİN SINIFSAK TEMELLERİ

Tülin ÖNGEN*

Toplumsal eşitsizliklerin üretim ilişkilerinden bağımsız ele alınması güçtür. Kuşkusuz öyle egemenlik formları veya ekonomik kaynaklı eşitsizliklerin öyle boyutları vardır ki, bunlar, insanların üretim araçlarıyla kurdukları ilişkiye indirgenerek kavranamaz. Bundan ötürü bir toplumda var olan hiyerarşik yapılanmanın, yalnızca egemen sömürü ilişkilerine dayanarak açıklanması olanaklı değildir. Ne var ki, gerek ekonomik alanda gerek cinsel, etnik, ulusal gibi ekonomi dışı alanlarda kendini gösteren eşitsizlikler, son kertede var olan üretim sisteminden ve onun ürünü olan iktidar ilişkilerinden bağımsız gerçekleşemez. Çünkü, insanlar arasında eşitsizlikçi ilişkileri doğrudan veya yeniden üreten dinamikler, son kertede toplumsal emek sürecinin özgül yapısından kaynaklanır. Emek sürecinin işleyiş yasaları ise, o toplumda egemen olan üretim tarzınca belirlenir.

Bu nedenle üretim ilişkilerinin ve onun toplumsal plandaki yansıması olan sınıf sisteminin, eşitsizliklerin anlaşılmasında özel bir yeri vardır. Öyle ki, tarihte çeşitli toplumsal formasyonlara veya geçerli olan iktidar rejimlerine baktığımızda, hemen hemen hepsinin kaynağında ekonomik güç ilişkilerinin bulunduğunu, dolayısıyla ekonomik eşitsizliklerin, ister doğrudan, ister dolaylı olsun toplumsal eşitsizlikleri ve egemenlik biçimlerini belirlediğini görürüz.

Eşitsizlik olgusu, eğer insanlar arasında ekonomik bağımlılığa ve siyasal iktidar kavgalarına yol açmamış olsaydı, gerek birey, gerek toplum açısından fazla bir önem taşımazdı. Ancak toplumsal eşitsizlikler, güçlü olanların daha zayıf veya bağımlı olanlar üzerinde egemenlik ve baskı kurmalarına, dolayısıyla yönetme hakkını tekellerinde buldurmalarına yol açtığı için yaşamsal önemdedir. Çünkü, toplumsal iktidar olgusu yönetenler ile yönetilenler arasındaki eşitsiz ilişkinin ürünü olup, eşitsiz gelişmenin dinamikleri sosyoekonomik sistemden beslenirler. İşte, bu noktada sınıf olgusu anahtar rolü oynamaktadır. İster ekonomik, ister cinsel ve benzeri eşitsizlikler olsun, bunların ortaya çıkışıyla sınıflı toplumların gelişmesi arasında tarihsel olarak bir eşzamanlılığın bulunduğu gözlenmektedir.

İnsanlık tarihinin başlangıcında, yani toplayıcı-avcı toplumlar döneminde açlığın olduğu kadar bolluğun da eşitçe paylaşıldığı bir düzenin yaşandığı bilinmektedir. İnsanlığın böyle bir eşitlikçi düzenden bölüşümcü düzene geçişinin nedenleri bugün bile merak konusudur. Antropolojik çalışmalar, cinsel işbölümünün ortaya çıkışıyla

bölüşümcü toplumsal ilişkilerin gelişmesi arasındaki tarihsel bağı büyük ölçüde açıklığa kavuşturmuş bulunmaktadır. Bu çalışmaların ortaya koyduğu bulgulara göre, cinsel işbölümü, toplumsal emeğin, yani toplanan ya da avlanan ürünün toplumun öteki üyeleriyle birlikte tüketilmek üzere depolanması için harcanan emeğin ilk formunu oluşturmuştur. Zamanla cinsiyete ya da yaş gibi öteki fiziksel özelliklere dayanan farklılaşmaların yanında üretim süreci içindeki nesnel rollere dayanan bölünmeler ve bunun uzantısı olan hiyerarşik ilişkiler ortaya çıkmıştır.

Toplumsal emeğin ortaya çıkmasına bağlı olarak gelişen emek (dolayısıyla artık ürün), bölüşüm sorununun odağını oluşturur. Kapitalist üretim sistemi içinde artık değerini gerçekleştirme biçimleri ve yaratılan artığa el koyma mekanizmaları, bölüşümün sosyal çerçevesini de belirler. Çünkü, bölüşüm, yalnızca ekonomik özde bir sorun olmayıp, aynı zamanda toplumsal, siyasal ve ideolojik içeriği olan sınıfsal bir olgu niteliğindedir. Artıktan alınan pay ve bunun ölçüsü, toplumsal iktidara sahip olma olgusuna ya da iktidarı paylaşmanın derecesine bağlı bulunmaktadır.

Artığın kimler arasında ve neye göre bölüşürüleceğine, hemen her zaman egemen sömürü ilişkisinin normlarına göre karar verilir. Bu nedenle artık değere el konulmasının ve bunun yeniden paylaşılmasının ilkeleri, toplumsal işbölümü çerçevesi içinde belirlenir. Kapitalist sınıf sistemi, var olan ekonomik eşitsizliklerin bir sonucu olduğu kadar öteki toplumsal eşitsizliklerin de yeniden üreticisi durumundadır.

Artık değer, doğrudan üreticinin yarattığı toplumsal değerini kendisine geri dönmeyen bölümünü niteleyen bir kavramdır. Kapitalist üretim süreci içinde üreticiler, zorunlu olarak kendi gereksinimlerini karşılamak için harcamaları gereken zamandan (emekten) daha fazla bir zaman (emek) harcarlar (artık emek); başka bir deyişle doğrudan üreticiler, kendileri için olduğu kadar başkaları için de üretimde bulunurlar (artık ürün). Yaratılan artığa (artık değere), bunu üretenler değil, üretim araçlarına sahip oldukları için başkalarının emeği üzerinde tasarrufta bulunan egemen sınıflar (kapitalist sınıf) el koyar. Bu nedenle üretim araçlarına sahiplik olgusu, sınıflı toplumlarda üretim süreci içindeki rolleri ve artıktan pay almanın koşullarını belirleyen temel etmendir. Bu bağlamda toplumsal eşitsizliklerin ana eksenini sınıf ilişkilerinin oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz.

Bununla birlikte ekonomik mekanizmalar yanında kimi

* Doç.Dr., Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fak., Öğretim Üyesi

siyasal ve ideolojik süreçler, üretimden kaynaklanan bağımlılık ilişkilerini dolaylı olarak, sömürü olgusunu gizlerler. Bunun için insanlar toplumsal eşitsizliklerin temelinde sınıf ilişkilerinin bulunduğunu doğrudan kavrayamazlar. Örneğin, kapitalist üretim sisteminde ücret, sömürü olgusunu gizleyen en önemli formlardan birisidir. İnsanlar, çalışma karşısında parasal bir bedel elde ettikleri için emeklerinin karşılığını aldıkları yanılsamasına kapılırlar. Değişim, eşit değerlerin değişimi olarak gözüktüğünden, işçi fazladan çalıştığını göremez. Sonuçta, yaratılan değerden üreticiye dönmeyen bölüm (artık değer) gizli kaldığından, sömürü ve bundan kaynaklanan eşitsizlik bir türlü algılanamaz.

Ayrıca, emeğin pazarda "özgürce" satılıyor olması, kapitalist pazar fetişizminin göz boyayıcı atmosferi içinde bağımlı sınıfların, gerek "ücretli kölelik" konumunu kavramalarını, gerek emeklerini satamadıkları (yani iş bulamadıkları) zaman bireysel ve toplumsal varlıklarını sürdürmelerinin nesnel olarak olanaklı olmadığını görmelerini güçleştirir. Dahası, pazarın anarşik doğası ve sınıf içi çekişmeyi körükleyen rekabetçi yapısı, ezilenlerin eşitsizler içinde daha az eşitsiz olma yarışına yol açtığı için, bir yandan eşitsizlik olgusunun üzerinin örtülmesine, öte yandan eşitsizliğin güçlüler lehine daha da derinleşmesine yardımcı olur.

Öte yandan ekonomik eşitsizliklerin yadsınmadığı durumlarda burjuva demokrasisinin biçimsel eşitliği fetişleştiren siyasal kurumları ve ideolojik manüplasyon araçları devreye girer. Bunlar eliyle, ekonomik koşulların yarattığı eşitsizliğin siyasal alanda sunulan kimi haklar ve toplumsal fırsatlar eliyle giderileceği düşüncesi yaygınlaştırılır. Örneğin, seçim, parlamento, parti gibi kurumlar ya da toplu pazarlık rejimi, endüstriyel katılma, örgütlenme, eğitim gibi olanaklar, siyasal ve toplumsal eşitlik düşüncesini mistifike ederek, hem kitlelerde sanal bir eşitlik ideali yaratırlar, hem de eşitsizliğin gerçek nedeni olan ekonomik eşitsizlikleri gözden uzak tutarlar. Bundan ötürü, ekonomik eşitsizlikleri veri almayan bir eşitlik mücadelesinin soyut bir eşitlik tartışması yaratmaktan; böylece eşitsizliğin kaynağını gizleyerek eşitlikçi ilişkileri derinleştirmekten, dahası meşrulaştırmaktan öteye gitmeyeceği ortadadır.

Ayrıca belli bir üretim biçimine özgü egemen sömürü rejimi, üretim süreci dışında kalan alanlardaki toplumsal ilişkiler üzerinde de etkili olur ve sınıfsal kutuplaşmalar yanı sıra öteki toplumsal bölünmeleri de yeniden üretir. Bundan ötürü doğrudan ekonomik bir karakter taşımayan eşitsizlik formları bile kaçınılmaz olarak üretim ilişkilerinin çerçevesini çizdiği sosyoekonomik yapıya eklenir ve toplumsal işbölümünün gereklerine göre yeniden biçimlenir. Örneğin, cinsel hiyerarşi, salt kapitalist üretim biçimine özgü, yani tarihsel olarak doğrudan artık değer üretiminin uzantısı olan bir olgu olmadığı halde, kapitalist emek sürecinin işleyiş yasaları doğrultusunda somutlaşır. Bunun için cinsiyet, ulus, ırk, din ve benzeri kimliklere dayalı toplumsal hiyerarşilerin, gerek ekonomik, gerek toplumsal sonuçları, hiçbir biçimde pazar dinamiklerinden ve kapitalist toplumun iktidar ilişkilerinden soyutlanamazlar.

Bölüşüm sorunu, toplumdaki eşitsizliklerin kaynağını oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal çatışmaların

da en önemli dinamiğini oluşturur. Toplumsal gerilimlerin sınıfsal, ulusal, etnik, cinsel, dinsel, kültürel pek çok nedeni bulunmakla birlikte, iktidar kavgasına yol açan temel çekişmenin genellikle toplumsal servetin bölüşümünden kaynaklanan sınıfsal çatışma olduğu bir gerçektir. Bu nedenle toplumsal dönüşümü hedef alan tarihsel mücadeleler, özünde ekonomik eşitsizliklerin ve onun uzantısı olan toplumsal kutuplaşmaların ürünü olarak sahneye çıkarlar. Bu bağlamda sınıflı toplumların doğuşuna yol açan bölüşüm sorunu, hemen her zaman insanlığın daha eşitlikçi bir toplum kurma idealinin de temel sorunsalını oluşturur.

Eşitlik düşüncesinin tarih boyunca gerek entellektüel üretim alanında, gerek siyasal mücadele alanında insanoğlunun en büyük idealini oluşturduğunu görürüz. Tüm toplumsal dönüşümlerin gerisinde şu ya da bu biçimde eşitlik özleminde somutlaşan bir hümanistik felsefe, hatta tüm iktidar kavgalarının popüler söyleminde şöyle ya da böyle bir eşitlik demagojisi bulunmuştur. Ancak, hiçbir toplumsal ideoloji ya da hiçbir toplum paradigması, eşitlikçi bir düzenin kurulması konusunda sosyalist kuram kadar iddialı ve inandırıcı olamamıştır. Çünkü, sosyalist düşüncenin eşitlik ideali, kendini, soyut, felsefi veya ahlaki bir sorun olarak değil, toplumsal gerçekliğin nesnel koşulları içinde son derece somut, gerçekleştirilebilir ve bilimsel bir proje olarak sunabilmiştir.

Sosyalist projenin gerçekçiliği, ekonomik eşitsizliklerin belirleyici gücünü dikkate almasından kaynaklanmaktadır. Yani, toplumsal eşitsizliklerin temel kaynağına inilmeden ve eşitsizliği doğuran ya da yeniden üreten ekonomik ve sosyal süreçler ortadan kaldırılmadan eşitlikçi bir düzenin kurulamayacağı baştan kabul edilmektedir. Gerçekten, eşitsizlikçi ilişkilerin kökeninde emek sürecinin örgütlenme biçiminden ve bölüşüm sorunundan kaynaklanan toplumsal farklılaşmalar varsa, öncelikle artık emeğin adaletli bölüşümü sağlayacak bir toplumsal üretim ve toplumsal yönetim sisteminin gerektiği ortadadır.

Toplumsal üretim ve toplumsal yönetim sisteminin zorunlu önkoşulu ise, toplumsal mülkiyet rejimidir. Çünkü, özel mülkiyet rejimi altında toplumsal artığın ortaklaşa üretilmesinin ve ortaklaşa tüketilmesinin nesnel koşulları oluşamaz. Ancak, toplumsal mülkiyet sistemi içinde emeğin gerçek değeri elde edilebilir; başka bir deyişle emeğin ürününün her bireyin kattığı emek miktarıyla orantılı olarak eşit bir biçimde bölüştürülmesi olanaklı olabilir.

Platon, "bir haydut çetesi bile ganimeti paylaşabilmek için belli bir adalet ilkesine sahip olmalıdır" der. Oysa, sömürünün olduğu yerde adaletten söz etmenin olanağı yoktur. Toplumsal eşitlik gerçekleşmeden adalet soyut bir iddia olmaktan öteye gidemez. Adil bir toplumsal düzen, herkesin eşitçe ve özgürce yaşamasını olanaklı kılan, buna uygun bir toplumsal, ekonomik ve siyasal örgütlenmeyi gerçekleştiren bir düzendir. Bu bağlamda aydınlanma düşüncesinin evrenselleştirdiği eşitlik, adalet ve özgürlük idealinin bugün tek taşıyıcısı sosyalist ideolojiden başkası değildir. Eğer bu idealleri gerçekleştirecek bir dünyanın kurulması için bir an önce seferber olunmazsa, İdeolojilerin Sonu ya da Tarihin Sonu masallarıyla avunuların insanlığın Sonu'nun yazılmasını beklemekten başka yapacak bir şeyleri kalmayacaktır.